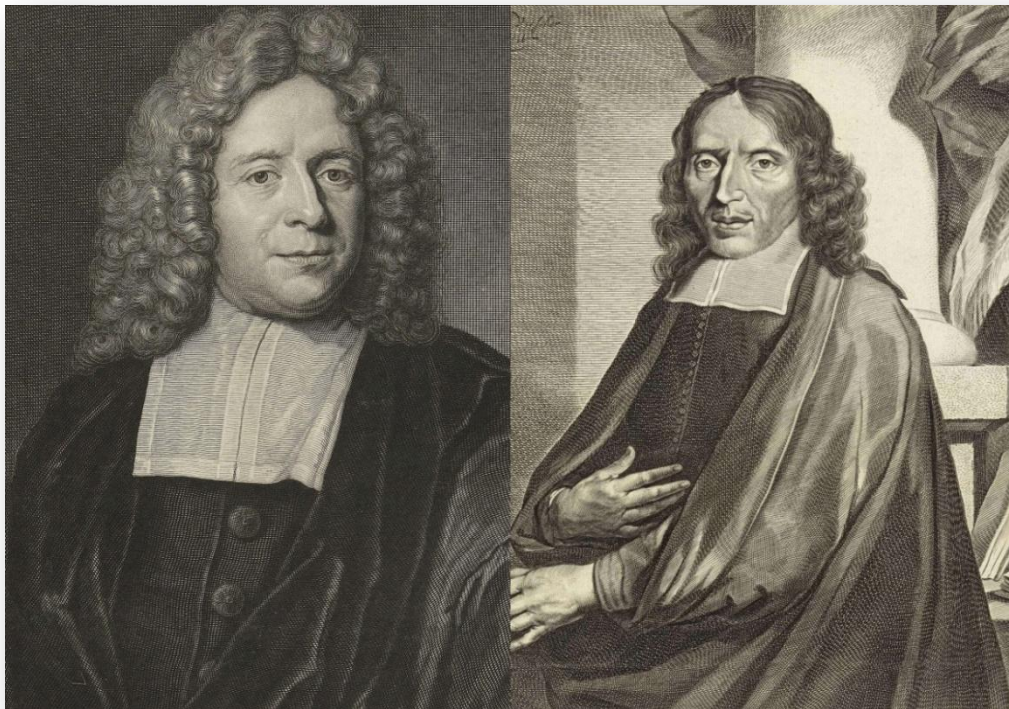

UNIVERSITEIT UTRECHT

‘Met een geloovige afhankelijkheid’

De preken van dominees Johannes d’Outrein en
Hero Sibersma tijdens de Spaanse Successieoor-
log (1702-1713)

Student: Amber Linde Bakkeren

Studentnummer: 3590208

Docent: dhr. dr. D. M. L. Onnekink,

prof. dr. R. E. de Bruin

Cursus: Wereldoorlog 0.1

Datum: 30-04-2013

‘Met een geloovige afhankelijkheid’

*De preken van dominees Johannes d’Outrein en Hero Sibersma
tijdens de Spaanse Successieoorlog (1702-1713)*

Afbeeldingen voorpagina: Johannes d’Outrein en Hero Sibersma via Rijksmuseum. Objectnummers zijn respectievelijk RP-P-OB-55.698 en RP-P-1905-2053

Inhoudsopgave

Inleiding	‘Onse hulpe is van Jehova’
Hoofdstuk 1	Staat in oorlog
	1.1 Staat, kerk en oorlog
	1.2 ‘De eer der uitleggers’
Hoofdstuk 2	De preken van Johannes d’Outrein
	2.1 Oorlog ‘Hy is onse hulpe en onse schild’
	2.2 Vijandsbeeld De Lelyvorst
	2.3 Persoonlijke bekering ‘Met een geloovige afhankelijkheid’
	2.4 Goddelijke genade ‘Het is wonderlijk in onse oogen’
	2.5 Conclusie
Hoofdstuk 3	De preken van Hero Sibersma
	3.1 Oorlog ‘Bomben en Granaden’
	3.2 Vijandsbeeld ‘Een Hoge boven de hoge!’
	3.3 Persoonlijke bekering & goddelijke genade ‘Sonden en ongerechtigheden’
	3.5 Conclusie
Conclusie	
Literatuurlijst	

Inleiding

‘Onse hulpe is van Jehova’

In de zomer van 1702 ontmoetten Franse troepen onder leiding van Boufflers, en die van de graaf van Athlone, elkaar bij de stad Nijmegen.

Zo dra men binnen de Stad de Fransche aantogt vernomen had, stelde zich een iegelijk te weer. Men heelde terstond het geschut op de Wallen, en de Borgers verdedigden zich wakkerlijk met het schieten uit de Stad. (...) [De Franse troepen] werden van alle kanten uit het grof geschut van het Leger, en uit de musketten der Burgerije, zo vinnig begroet, dat de Hertog van Bourgondie, geen kans ziende om de Stad bij overrompeling te bemagtigen, bevel gaf om af te trefkken [sic]. Ter geheugenis van deeze gedenkwaardige bevrijding word jaarlijks den 11 Junii een dankdag gevierd.¹

Twee weken na deze overwinning op de Franse troepen werd er in de naburige stad Arnhem een dankdag gehouden. Dominee Johannes d’Outrein ging voor in de kerkdienst waarin God werd gedankt voor zijn ‘weldaden, (...) onlangs nog aan ons Vaderland bewesen’.² Zijn preek verscheen later dat jaar in pamfletvorm onder de titel ‘Eben-Haëzer ofte de gedenksteen der hulpe van Jehova’ bij Gerardus Borstius te Amsterdam.

Bid- en dankdagpreken zoals deze zijn een waardevolle bron over het religieuze leven aan het begin van de achttiende eeuw. Omdat ze naar aanleiding van een bijzondere gebeurtenis werden gehouden – in dit geval de slag bij Nijmegen en de verovering van de vesting Keizerswaard – vinden we er veel actuele informatie in terug. In de doorgaans lange preken werd de centrale gebeurtenis breed uitgemeten en besproken aan de hand van passages uit de Bijbel – vaak teksten uit het Oude Testament. Dit diende als basis voor het eigenlijke doel van een bid- of dankdag: het danken van God voor de voorspoed waarin men op dat moment verkeerde, of juist het bidden om Gods bijstand en zegen in minder fortuinlijke tijden. Na de dag zelf werden sommige bid- en dankdagpreken gedrukt. In de periode 1702-1713 tellen we 25 bid- en dankdagen, ongeveer twee per jaar.³ Het ging immers om zaken die betrekking hadden op het belang van de gehele Republiek. Soms verschenen ze als afzonderlijke predicatie, maar nog vaker werden ze opgenomen in preekbundels.⁴ In tegenstelling tot ‘reguliere’ zondagse

---

¹ J. Smetius, ‘Chronijk van de Stad der Batavieren. Beschrijving van Nijmegen tot den jaare 1784’, kroniek geciteerd van: [noviomagus.nl](http://www.noviomagus.nl), <http://www.noviomagus.nl/Kroniek/Kroniek/KroniekSmetiusTyp11.htm>.

² Johannes d’Outrein, *Eben-Haëzer ofte de gedenksteen der hulpe van Jehova* (Amsterdam 1702) titelpagina.

³ D. Haks, ‘Propaganda from the Pulpit?’, in: J. A. F. de Jongst, A. J. Veenendaal jr., *Antonie Heinsius and the Dutch Republic 1688-1720. Politics, War and Finance* (Den Haag 2002) 92, en D. Haks, *Vaderland en Vrede, 1672-1713: publiciteit over de Nederlandse Republiek in oorlog* (Hilversum 2013) 74.

⁴ D. Haks, *Vaderland en Vrede, 1672-1713* (Hilversum 2013) 88.

preken, zijn deze bid- en dankdagpreken vanwege het bijzondere karakter en de publicatie achteraf vaker overgeleverd. Desondanks wordt het deel wat we nu nog kennen geschat op slechts een fractie van het oorspronkelijke totaal.⁵

De kerk en de dominees vervulden de leidende rol op de bid- of dankdagen zelf, maar ze namen niet het initiatief tot het afroepen ervan. Tijdens de Synode van Dordrecht (1618-1619) was bepaald dat de Staten daar het alleenrecht op hadden en werd aan de kerk slechts de mogelijkheid tot het indienen van een verzoek overgelaten.⁶ De Staten-Generaal hadden de leiding over al het andere en besliste naar aanleiding waarvan, waarover en wanneer er een bid- of dankdag werd gehouden.⁷ Dit liet ze aan de dominees weten in de zogeheten biddagsbrieven. Tijdens de Spaanse Successieoorlog was een terugkerend thema in deze biddagsbrieven de rechtvaardiging van de oorlog.⁸ De dominees hadden de vrijheid hun eigen preek vorm te geven, maar dienden wel de door de overheid opgegeven onderwerpen te behandelen. Dat doet de vraag rijzen of de kerk – en specifiek: de dominees – in deze uitvoerende rol niet vooral werden ingezet om de neuzen in hun gemeente één kant op te laten wijzen en zo een blijvend draagvlak voor de oorlog te creëren. Met andere woorden: waren bid- en dankdagpreken in tijdens de Spaanse Successieoorlog een puur propagandamiddel?

I. Historiografie

Die vraag, die Donald Haks ons in zijn veel gelezen artikel *Propaganda from the Pulpit?* ook stelt, hangt samen met het aloude maar nog steeds actuele debat omtrent de godsdienstoorlogen.⁹ De academische wereld is verdeeld in voor- en tegenstanders van de theorie dat religieus gemotiveerde oorlogen na 1648 niet meer voorkwamen. Het draait in deze discussie niet zozeer om de vraag *of* religie nog een rol speelde in oorlogen – want daar zijn de meesten het wel over eens – maar *welke* rol religie speelde. Het gaat om het verschil tussen motivatie en legitimatie. Was zij een autonome factor, of werd ze gebruikt als dekmantel om andere (politieke, economische, etc.) motieven te verhullen?

Juist bij het concept van bid- en dankdagen is deze vraag relevant. In tijden van oorlog wilde de Staten-Generaal graag een beroep doen op de loyaliteit van de bevolking, maar ze

---

⁵ Haks schatte het laagst mogelijke totale aantal biddagpreken uit de periode 1672-1713 op ongeveer honderd-duizend. Voor de periode 1702-1713 zou dat ongeveer 40.000 zijn. Ibid. 88.

⁶ Donald Haks, 'Propaganda from the Pulpit?' (Den Haag 2002) 91.

⁷ Leo Noordegraaf, 'Of bidden helpt? Bededagen als reactie op rampen in de Republiek' in: *Of bidden helpt? Tegenslag en cultuur in Europa, circa 1500-2000* (Amsterdam 1997) 32, en N. C. Kist, *Neêrland's bededagen en biddagsbrieven. Eene bijdrage ter opbouw van de geschiedenis van staat en kerk in Nederland*, I (Leiden 1848-1849) 182

⁸ D. Haks, *Vaderland en Vrede, 1672-1713* (Hilversum 2013) 75.

⁹ D. Haks, 'Propaganda from the Pulpit' (Den Haag 2002) 89-114.

hadden zelf niet de middelen om de inwoners van de Republiek op grote schaal te bereiken.¹⁰ Bededagen waren de ideale manier voor de Staten-Generaal om haar boodschap over te brengen. Ten tijde van de Spaanse Successieoorlog was het concept van bid- en dankdagen al ruim anderhalve eeuw oud en zodoende goed ingebed in de samenleving. Er werd een groot deel van de bevolking mee aangesproken en ook de autoriteit van dominee die de dienst leidde, legde veel gewicht in de schaal.

Historicus Tony Claydon benadrukte in zijn boek *William III and the Godly Revolution* dat speciale diensten en preken al veel eerder actief werden ingezet ter rechtvaardiging van het politieke beleid.¹¹ Claydon deed onderzoek naar de manier waarop Willem III zijn Glorieuze Revolutie legitimeerde en kwam tot de conclusie dat hij onder andere dankbaar gebruik maakte van preken om aan te tonen dat de invasie van 1688 door God gesteund was. Dit populaire medium zorgde ervoor dat zijn boodschap een enorme reikwijdte had.¹² De antiekatholieke bisschop Gilbert Burnet stond aan het hoofd van deze geoliede propagandamachine. Hij was, met zijn goede kennis van de Engelse politiek en taal, vooral tijdens en na 1688 van grote waarde voor de stadhouder-koning, betoogde Claydon.¹³

Verder gaat Nicolaas Kist (1793-1859). Hij schreef het uit twee delen bestaande boek *Neêrland's bededagen en biddagsbrieven*, waarin hij de ontwikkeling van de bid- en dankdagen in de Republiek beschrijft. Hoewel ze volgens Kist van oorsprong zuiver godsdienstig van aard waren geweest, hebben de Staten-Generaal 'de Biddagsviering geheel aan het gezag van den Staat [onderworpen].'¹⁴ Kist stelt dat de bededagen uiteindelijk zelfs een politieke zaak waren. Ze werden volgens Kist dan ook niet gebruikt om 'Christelijke gezindheden op te wekken, maar om Staatkundige partijschap aan te vuren'.¹⁵

Donals Haks laat een genuanceerde geluid horen in zijn nieuwste boek *Vaderland en Vrede*. Dominees in de Republiek waren tijdens de Spaanse Successieoorlog volgens hem een intermediair tussen de overheid en het publiek. Hun preken hadden een mobiliserend vermogen hadden en de bid- en dankdagpreken werden volgens hem dan ook zeker gebruikt de oorlog te legitimeren en om de boodschap van de overheid te bewerken, te vertalen en door te geven aan zijn publiek.¹⁶ Tegelijkertijd had de dominee volgens Haks wel ruimte om zijn ei-

---

¹⁰ D. Haks, *Vaderland en Vrede* (Hilversum 2013) 113.

¹¹ T. Claydon, *William III and the Godly Revolution* (Cambridge 1996) 30.

¹² Ibid. 229.

¹³ Ibid. 31.

¹⁴ N. C. Kist, *Neêrland's bededagen en biddagsbrieven*, I (Leiden 1848-1849) 181.

¹⁵ Ibid. 189.

¹⁶ D. Haks, *Vaderland en Vrede* (Hilversum 2013) 91, 113.

gen boodschap over te brengen, binnen de door de overheid afgebakende grenzen. Haks gaat echter niet in op de verschillen van invulling tussen de dominees.

II. Johannes d'Outrein en Hero Sibersma

In dit werkstuk staan de bid- en dankdagpreken van Johannes d'Outrein (1662-1722) en Hero Sibersma (1644-1728), twee bekende predikanten uit het begin van de achttiende eeuw, centraal. Vooral van d'Outrein zijn redelijk veel preken overgeleverd. Zowel d'Outrein als Sibersma behoorden tot de coccejaanse traditie, een theologische stroming die zich vooral kenmerkte door zijn academische benadering van de theologie. Vanaf 1700 ontstond er echter ook een fractie die zich meer richtte op de 'levenspraktijk', waardoor de preken steeds meer gekenmerkt werden door de actualiteit. Volgens de historicus Roelof Bisschop was vooral d'Outrein hier een boegbeeld van, aangezien hij zowel aandacht had voor hermeneutiek als het persoonlijke geloofsleven en de politiek-maatschappelijke context.¹⁷ Hij was predikant te Arnhem, Dordrecht en uiteindelijk Amsterdam. Daar was ook Sibersma werkzaam. Hij was daar bijna vijfenveertig jaar predikant en schreef in die tijd heel wat bid- en dankdagpreken. Zowel d'Outrein als Sibersma komen uit een gegoede familie en hebben vrienden in hoge sociale posities. Dit duidt volgens Bisschop ook op een goede relatie met de (regionale) overheden.¹⁸

Kunnen de preken van d'Outrein en Sibersma politieke propaganda worden genoemd? Om deze vraag te beantwoorden, heb ik aan de hand van enkele thema's enige preken van Sibersma en d'Outrein bestudeerd. Om te kijken naar aanwijzingen voor politieke propaganda keek ik naar hoe de dominees preekten over de oorlog en hoe ze spraken over 'de vijand'. Ter bestudering van het religieuze aspect van de bededagen heb ik gekeken op welke manier het thema van goddelijke genade en straf naar voren kwam en hoe de gemeente daarover werd toegesproken. In afzonderlijke hoofdstukken behandel ik de preken van zowel d'Outrein als Sibersma. Het zwaartepunt zal op de preken van d'Outrein liggen. Van hem zijn van deze periode de meeste dank- en biddagpreken overgeleverd en bovendien ook een 'gewone' preek, die interessant vergelijkingsmateriaal biedt. Allereerst zal er echter een inleidend hoofdstuk worden aangeboden om deze bededagen in de historische context te plaatsen. Welke relatie hadden kerk en staat in de Republiek van de vroege achttiende eeuw?

---

¹⁷ R. Bisschop, *Sions vorst en volk. Het tweede-Israëlidee als theocratisch concept in de Gereformeerde kerk van de Republiek tussen ca. 1650 en ca. 1750* (Veenendaal 1993) 141.

¹⁸ *Ibid.* 166.

Hoofdstuk 1

Staat in oorlog

De Republiek had in het achttiende-eeuwse Europa een unieke staatsvorm. Te midden van de koninkrijken Frankrijk, Engeland en Pruisen was ze de enige staat waarbij de macht niet in handen van één persoon, maar in die van de lokale elites – de regenten – lag. De Republiek was ontstaan uit de opstand tegen de katholieke Spaanse overheerser en dat maakte de Republiek uitgesproken anti-absolutistisch van karakter.¹⁹ De gewesten behielden na de Opstand dan ook hun eigen rechten en vrijheden. Dit decentrale model vereiste uitvoerig overleg bij het nemen van gezamenlijke beslissingen, maar zo was de Republiek verlost een onderdrukkend centraal gezag. Ook in een ander opzicht verschilde de Republiek van haar naburige staten: ze kende geen staatskerk. Staat en religie waren minder vervlochten dan elders in Europa.²⁰ Juist omdat ze tijdens de Opstand had gevochten voor (godsdienst)vrijheid, weigerde de politieke elite om de inwoners van de Republiek te vervolgen vanwege hun religieuze overtuiging. Het ging hierbij vooral om de grote katholieke minderheid die ongeveer 40% van de bevolking uitmaakte. Daarnaast ging het om de aanhangers van protestantse stromingen anders dan de gereformeerde. De Republiek had namelijk *wel* een publieke kerk. Deze had als enige kerk het recht op de openbare uitoefening van geloof, genoot de bescherming van de overheid en werd gezien als het fundament van de Verenigde Nederlanden.²¹ De gereformeerde kerk verkreeg deze positie tijdens de Synode van Dordrecht (1618-1619). Dit werd in 1651 door de Staten Generaal op de Grote Vergadering opnieuw bevestigd. In dit hoofdstuk bespreek ik de relatie tussen de publieke kerk en de staat in de tijd van de Spaanse Successieoorlog. Daarna schets ik een beeld van de coccejaanse theologische stroming waartoe D'Outrein en Sibersma behoren.

1.1 Staat, kerk en oorlog

In zijn boek *Religieuze Regimes* stelt Peter van Rooden: ‘Het is moeilijk onderscheid te maken tussen erkenning van een religieuze groep en bemoeienis door de overheden. Erkenning en bemoeienis gingen gelijk op.’²² Van Rooden wijst hierbij op de katholieke kerk die in de achttiende eeuw gaandeweg meer erkenning kreeg als onderdeel van het religieuze landschap

---

¹⁹ P. van Rooden, *Religieuze Regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990* (Amsterdam 1996) 20. Een goed standaardwerk over het ontstaan van de Republiek, haar Gouden Eeuw en de periode na het rampjaar is J. I. Israël, *De Republiek, 1477-1806* (Franeker 2001).

²⁰ D. Haks, ‘Propaganda from the Pulpit?’ (Den Haag 2002) 90.

²¹ D. Haks, *Vaderland en Vrede* (Hilversum 2013) 78.

²² P. van Rooden, *Religieuze Regimes* (Amsterdam 1996) 24.

van de Republiek, maar waarmee de overheid zich ook steeds meer ging bemoeien om haar reilen en zijlen te beïnvloeden.²³ De gereformeerde kerk had als publieke kerk de meeste erkenning van alle religieuze groeperingen in de Republiek. Hoe ver ging dan de bemoeienis van de staat? Bededagen waren momenten waarop kerk en staat nauwer samenwerkten dan anders en zijn daarom uitermate geschikt om deze vraag te beantwoorden. Bid- en dankdagen werden door vrijwel alle religieuze groeperingen binnen de Republiek gehouden, alleen in verschillende vormen. De katholieken hadden speciale missen en konden in sommige gebieden ook processies houden.²⁴ Protestantse stromingen als de lutheranen, doopsgezinden en remonstranten hadden eveneens hun eigen bid- en dankdagen. De bid- en dankdagen van de publieke kerk zijn echter in die zin interessant voor de relatie kerk en staat omdat de overheid hiertoe direct opdracht kon geven, in tegenstelling tot aan de hiervoor genoemde stromingen.²⁵

Tijdens de eerste jaren van de Nederlandse Opstand werden de eerste bid- en dankdagen gehouden – de eerste in 1571.²⁶ Tot 1584 werden ze door de afzonderlijke Staten of door de stadhouder uitgeroepen. Daarna was de Staten-Generaal verantwoordelijk voor de uitvaardiging van bededagen.²⁷ Pas tijdens de Synodes van Middelburg (1581) en Dordrecht werd het idee van de bededag verder uitgewerkt en kreeg het concept een duidelijke vorm.²⁸ De Haagse Kerkerde berichtte in 1586:

---

²³ P. van Rooden, *Religieuze Regimes* (Amsterdam 1996) 25. Jonathan I. Israël wijdt in zijn omvangrijke standaardwerk ook een hoofdstuk aan de religieuze situatie in de Republiek tijdens de achttiende eeuw. Hij schrijft tevens over de groei van de katholieke kerk. Volgens Israël was de oorzaak daarvan de immigratie vanuit Duitsland. In bijna alle provincies (Friesland uitgezonderd) ging de groei van de katholieke kerk ten koste van de gereformeerde kerk. Deze groei kwam geleidelijk op gang en was verspreid over de gehele achttiende eeuw. De gereformeerde kerk bleef echter wel haar overwicht behouden. In Amsterdam was de gereformeerde kerk, waartoe ook d'Outrein en Sibersma behoorden, nog steeds twee keer zo groot als de katholieke kerk. J. I. Israël, 'De kerken', in: J.I. Israël, *De Republiek, 1477-1806* (Franeker 2001) 1123-1142.

²⁴ B. J. Kaplan, *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe* (Cambridge 2007) 168. Kaplan wijdt het hoofdstuk 'Crossing Borders: Travelling to attend services' (144-171) aan de gevolgen van religieuze diversiteit en strijd. Hij schrijft hierin over katholieken uit de Republiek die naar katholieke enclaves trokken om daar hun processies uit te voeren

²⁵ Pas na de Vrede van Utrecht in 1713 werden bededagen op vaste dagen in het jaar gehouden. Vanaf dan constateert Van Rooden dat de biddagsbrieven ook officieel gaan gelden voor elke religieuze groepering in de Republiek. De bededagen krijgen dan nog meer een nationaal karakter, omdat iedere stroming dezelfde oproep krijgt. Er zijn van der periode 1741-1794 bijvoorbeeld jaarlijkse uitnodigingen overgeleverd aan de Portugees-Joodse gemeenschap in Amsterdam. Voor 1713 zijn er al wel gevallen bekend van protestantse groeperingen die – op eigen verzoek – eveneens de biddagsbrieven ontvingen. P. van Rooden, 'Dissenters en bededagen. Civil religion ten tijde van de republiek', *BMGN – Low Countries historical review* 107 (1992) nr. 4 (januari) 705-707.

²⁶ N. C. Kist, *Neêrland's bededagen en biddagsbrieven. Eene bijdrage ter opbouw van de geschiedenis van staat en kerk in Nederland*, II (Leiden 1848-1849) 1.

²⁷ D. Haks, *Vaderland en Vrede* (Hilversum 2013) 73.

²⁸ D. Haks, 'The States General on Religion and War' in: D. Onnekink, *War and Religion after Westphalia* (Farnham 2009) 164, en . C. Kist, *Neêrland's bededagen en biddagsbrieven*, I (Leiden 1848-1849) 179.

In tyden van Oorloghe, Pestilentie, diere tyt, sware vervolginghe der Kercken, ende andere alghe-
meyne swaricheden, sullen de dienaers der Kercken de Overheyd bidden, dat door haer autoriteyt
ende bevel, openbare Vast-en Biddagen aengesteld ende gheheylight moghen werden.²⁹

Een bid- of dankdag werd door de hele Republiek gehouden en was dus ook een reactie op een ramp of een vreugdevolle gebeurtenis die het hele land betrof. Uit het bovenstaande citaat blijkt dat de Staten de uitvaardiging ervan in de zestiende eeuw al naar zich toe trokken. Maar na Dordrecht werd de leidende positie van de Staten-Generaal helemaal duidelijk toen ze verkondigde dat het haar ‘wettige macht’ was in dit soort ‘kerckelycke zaecken’ het initiatief te nemen.³⁰

Hoe ging dit proces van bededagen verder in zijn werk? Nadat de Staten-Generaal besloten hadden (meestal op verzoek van een of meer provinciale Staten) tot uitvaardiging van een bededag, moest er een biddagsbrief worden geschreven. Hierin werd de aanleiding van de bid- of dankdag beschreven en werd het onderwerp van de preek aangedragen.³¹ De aanleiding betrof tijdens de Spaanse Successieoorlog vaak een militaire overwinning of nederlaag en zodoende werden ook altijd de huidige oorlogsomstandigheden in de biddagsbrief opgenomen.³² Ook het doel van de oorlog werd in iedere brief benadrukt en laat zich het beste uitdrukken in de begrippen vrijheid, religie en vaderland.³³ Volgens Haks gebruikten de Staten-Generaal de geschiedenis om zich te beroepen op het gemeenschappelijk (militaire) verleden en om de strijd tegen Frankrijk – waarmee het sinds 1672 bijna onophoudelijk mee in oorlog was – te rechtvaardigen.³⁴ Vrijheid en religie (daarmee zowel doelend op de protestantse gereformeerde religie alsook op de vrijheid van geloofsuiting) werden gepresenteerd als de eigenschappen van het te verdedigen vaderland.³⁵ Niet alleen de verdediging van de gereformeerde religie binnen de Republiek, maar ook daar buiten, was een terugkerend thema in de biddagsbrieven van de Staten-Generaal. Kist wijst daarbij vooral op biddagsbrieven uit het laatste kwart van de zeventiende eeuw en vanaf 1731 tot de jaren zestig van de achttiende

---

²⁹ Zoals geciteerd in L. Noordegraaf, ‘Of bidden helpt?’ in: *Of bidden helpt? Tegenslag en cultuur in Europa* (Amsterdam 1997) 30.

³⁰ Zoals geciteerd in *ibid.* 32.

³¹ P. van Rooden, ‘Dissenters en bededagen. Civil religion ten tijde van de republiek’, *BMGN – Low Countries historical review* 107 (1992) nr. 4 (januari) 704.

³² Kist stelde dat de Staten-Generaal eerder de neiging hadden om bededagen uit te schrijven naar aanleiding van militaire successen dan militaire nederlagen. Getalsmatig klopt dat volgens Haks redelijk, maar het zou volgens hem ‘echter tegen de aard van de bededag zijn ingegaan om nederlagen te negeren en dat gebeurde dan ook niet.’ D. Haks, *Vaderland en Vrede* (Hilversum) 74.

³³ D. Haks, *Vaderland en Vrede* (Hilversum 2013) 75.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*

eeuw.³⁶ Staten-Generaal droegen ook de opvatting uit dat zonder Gods zegen de oorlog hope-
loos verloren was. Deze zegen kon men niet afdwingen, maar alleen op hopen.³⁷ Het doel van
de bid- of dankdag was dan naast het danken voor de geschonken weldaden ook altijd het
bidden voor ontferming. Het belijden van de zonden en het bidden om (aanhoudende) zegen
stonden centraal.

De biddagsbrief werd verzonden naar de gewestelijke overheden. Die zorgden ervoor
dat de brief bij de stedelijke autoriteiten terecht kwam. Zij hadden verder de taak de brief bij
alle dominees van de publieke kerk te bezorgen. Overigens had elk gewest de mogelijkheid
om in deze brieven wijzigingen aan te brengen.³⁸ De brief verplichtte de gereformeerde domi-
nees om een passende bijbeltekst uit te zoeken en over het opgegeven onderwerp te prediken
op een wijze die paste bij de in de biddagsbrief geuite toon.³⁹

1.2 ‘De eer der uitleggers’

Als de dominees de biddagsbrief ontvangen hadden, lag de verdere uitwerking van de bid- of
dankdag in hun handen. Ze moesten zich houden aan de opdracht van de Staten-Generaal,
maar konden daar hun eigen invulling aan geven. Het thema rechtvaardiging van de oorlog en
oorlogsdoelen was een steeds terugkerend thema in de biddagsbrieven. Daar konden de gere-
formeerde dominees niet omheen. Het is dan echter wel de vraag welke plaats dit thema in
nam in de preek zelf. Was het bijvoorbeeld het voornaamste onderwerp, of werd het juist
meer op de achtergrond gehouden en gaf men meer voorkeur aan andere thema’s? De predi-
kanten konden zelf het verschil maken tussen enerzijds een propagandistische preek en ander-
zijds een veel neutralere preek wat betreft de oorlog. Vanzelfsprekend verschilde dit per pre-
dikant en gemeente. In de volgende hoofdstukken zal dan ook blijken dat d’Outrein en Si-
bersma allebei een eigen invulling aan de opdracht van de Staten-Generaal hebben gegeven.
Toch zijn er ook overeenkomsten te bespeuren die alles te maken hebben met de gerefor-
meerde achtergrond en de stroming waartoe beide predikanten behoorden: de coccejaanse
traditie.

---

³⁶ N. C. Kist, *Neêrland’s bededagen en biddagsbrieven*, I (Leiden 1848-1849) 334, 338.

³⁷ D. Haks, *Vaderland en Vrede, 1672-1713* (Hilversum 2013) 75.

³⁸ N. C. Kist, *Neêrland’s bededagen en biddagsbrieven. Eene bijdrage ter opbouw van de geschiedenis van staat en kerk in Nederland*, I (Leiden 1848-1849) 198.

³⁹ P. van Rooden, ‘Dissenters en bededagen.’, *BMGN – Low Countries historical review* 107 (1992) nr. 4 (janua-
ri) 704.

Johannes Coccejus (1603-1669) was een uit Bremen afkomstige theoloog en filoloog. Hij werd in 1650 benoemd tot hoogleraar in Leiden.⁴⁰ Hij is het meest bekend geworden door de niet aflatende polemiek met zijn collega, de theoloog Gisbertus Voetius (1589-1676). Deze strijd zou door hun leerlingen en volgers, de coccejanen en voetianen, tot ver in de achttiende eeuw worden voortgezet.⁴¹ Het schept dan ook de meeste helderheid om aan de hand van de belangrijkste punten van deze strijd een beeld te schetsen van de leer der coccejanen.

‘Het is Gods eer een zaak te verbergen, maar de eer der uitleggers een zaak te doorgronden’ – dit is volgens Bisschop het kenmerk van de coccejaanse leer.⁴² Coccejanen hielden zich vooral bezig met *theologica prophetica*. Deze profetische theologie behelsde de uitleg van bijbelse profetieën. Hierbij gingen ze uit van een harmonische lijn van profetieën door de gehele Bijbel heen: alle profetieën ‘waren naar hun vaste overtuiging harmonisch aaneengeschakeld en vormden samen één onverbreekelijk snoer als getuigenis van Gods providentie.’⁴³ Bepaalde historische gebeurtenissen werden gezien als uitkomsten van een bijbelse profetie en waren daarmee een bewijs voor de goddelijke voorzienigheid. Hoewel ook voetianen aandacht besteedden aan profetieën, waren zij toch vooral bezig met het onderzoeken van de letterlijke betekenis en historische verklaring van de bijbeltekst.⁴⁴

Deze verschillen in Bijbelexegese waren de kern van hun tweestrijd. Bisschop verwoordt het zo: de volgelingen van Voetius waren er meer gebrand op het bewaren van de gereformeerde leer, zoals deze in de belijdenisgeschriften werd beschreven, terwijl de coccejanen veel minder dit letterlijk behoud van de gereformeerde dogmatiek voorstonden.⁴⁵ Deze tegenstelling tussen de ‘lossere’ coccejanen en de wat ‘strengere’ voetianen kwam bijvoorbeeld tot uitdrukking in het debat over de sabbatsheiliging. Terwijl Voetius en zijn leerlingen een strikte en letterlijke benadering van het vierde gebod voorstonden, zag Coccejus de sabbat veel meer als verwijzing naar de rust die zou komen bij de wederkomst van Christus.⁴⁶ Dit

---

⁴⁰ W. J. van Asselt, *Johannes Coccejus. Portret van een zeventiende-eeuws theoloog op oude en nieuwe wegen* (Heerenveen 1997) 35.

⁴¹ In 1694 kwam Willem III tussen beiden nadat hij door de voetianen was gevraagd om in een nationale synode de coccejanen te veroordelen. De voetiaans gezinde Willem III weigerde dit, maar liet wel een reglement uitvaardigen waarin stond dat de ‘rust en vrede in de kerken’ bewaard moest worden en dat ‘alleen predikanten van een “moderaet en vreedzaam humeur” beroepen mochten worden.’ E. van der Wall, ‘Profetie en providentie’: de coccejanen en de vroege verlichting’, in: P. Bange, *Kerk en verlichting: voordrachten gehouden tijdens het Windesheim Symposium te Windesheim op 18 november 1989* (Zwolle 1990) 30.

⁴² R. Bisschop, *Sions vorst en volk* (Veenendaal 1993) 47-48.

⁴³ E. van der Wall, ‘Profetie en providentie’ (Zwolle 1990) 31.

⁴⁴ R. Bisschop, *Sions vorst en volk* (Veenendaal 1993) 46-47.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Coccejus’ visie op de sabbat maakte deel uit van zijn veel grotere theorie over het verbond. Hij maakte onderscheid tussen het verbond van God met de mensheid voor en na de zondeval. In de loop van de geschiedenis zag Coccejus de ontplooiing van dit tweede verbond en de langzame afschaffing van het eerste. Deze geschiedenis deelde hij in zeven perioden in. Dit is echter lastige materie en gaat voor dit werkstuk te diep op de stof in. Meer

geeft duidelijk de coccejaanse visie op de geschiedenis weer. Deze was ingedeeld in elkaar opvolgende periodes die in een rechte lijn waren gericht op de uiteindelijke bevrijding bij de wederkomst van Christus. Deze visie werd ook wel ‘bevrijdingsgeschiedenis’ genoemd.⁴⁷

De coccejanen volgden na Coccejus ruwweg twee paden: die van de Leidse of groene coccejanen en die van de ernstige coccejanen. De eerste groep was een meer moderne, op de Verlichting georiënteerde groepering. De tweede groep, tot waar zowel Sibersma als d’Outrein behoorden, richtte zich meer op de geloofspraktijk gerichte vorm van theologie. De profetische exegese bleef bij beide groeperingen belangrijk.⁴⁸

Naast deze typisch coccejaanse kenmerken, bestond er een algemeen heersend idee in de gereformeerde kerk in deze tijd: het idee van het Nederlands-Israël. Het idee van een tweede uitverkoren volk, een volk van God, was erg populair. Simon Schama laat in zijn boek *The Embarrassment of the Riches* zien dat dit idee al sinds de Opstand bestond.⁴⁹ Dit uitte zich ook in strenge normen en waarden. Hij betoogt:

The more demanding Calvinist in particular did attempt to establish godly norms of social behavior that were laid down as fitting for the new Chosen People. Conformity to those norms guaranteed the perpetuation of the covenant; deviation from them, the downfall of the commonwealth. So that their flock was repeatedly commanded to guard against the pollution of the consecrated manners and customs, and to weed out impurities wherever they might be discovered.⁵⁰

Toch is niet iedereen het over dit beeld van Nederlands-Israël eens. Gerrit Groenhuis wijst daarvoor in zijn boek *De Predikanten* op de historicus Kossman. Die stelt dat, hoewel er veel vergelijkingen werden gemaakt tussen de Republiek en Israël, de calvinisten niets zagen in een volksuitverkiezing – alleen in de uitverkiezing van de gelovige (calvinist).⁵¹ De gereformeerde kerk was de publieke kerk, maar *geen* staatskerk – en dat wilde ze ook niet zijn: niet iedereen was uitverkoren. In de preken van Sibersma en d’Outrein zullen we lezen dat het beeld van het Nederland als het nieuwe Israël weldegelijk sterk naar voren komt, maar dat er

---

hierover is onder andere te vinden in W. J. van Asselt, *Johannes Coccejus* (Heerenveen 1997) 232-236. Ook F. G. M. Broeyer en E. G. E. van der Wall bieden in hun boek meer informatie over de verschillen tussen de voeti-anen en coccejanen, zie: F. G. M. Broeyer en E. G. E. van der Wall, *Een richtingstrijd in de Gereformeerde Kerk* (Zoetermeer 1994).

⁴⁷ Ibid. 233.

⁴⁸ Ibid. 265.

⁴⁹ S. Schama, *The Embarrassment of the Riches* (Londen 1991) 100.

⁵⁰ Ibid. 381.

⁵¹ G. Groenhuis, *De Predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor +/- 1700* (Groningen 1977) 78.

tegelijkertijd veel nadruk wordt gelegd op de eigen gemeente op de manier die Schama hierboven beschrijft. In de volgende hoofdstukken zal dit nader aan bod komen.

Hoofdstuk 2

De preken van Johannes d'Outrein

Johannes d'Outrein werd in 1662 geboren in Middelburg. Zijn ouders waren Cornelis Hendrix d'Outrein en Catharina Somer. Hij volgde onderwijs aan de Latijnse Scholen in zijn geboortestad en Breda en vertrok in 1680 naar Franeker om daar theologie en filosofie te studeren. Daar ontstond een levenslange vriendschap met twee van zijn docenten: Vitranga en Van der Waijen, allebei coccejanen. Zij zouden later van grote invloed zijn op zijn werk. Zijn studie vlotte snel, al duurde het nog twee jaar voordat hij in 1685 zijn eigen gemeente kreeg in Oostzaan. Daarna volgde met behulp van zijn oude docent Van der Waijen een gemeente in Franeker (1687), gevolgd door Arnhem (1691), Dordrecht (1703) en ten slotte Amsterdam (1708). Tijdens zijn predikantschap vervulde hij ook andere ambten als bibliothecaris en professor.⁵² In 1689 trouwde hij Geertruida Schluiter, die zelf ook enkele godsdienstige publicaties op haar naam heeft staan.⁵³ In 1722 overleed d'Outrein, bijna zestig jaar oud.

Volgens Bisschop komt Johannes uit de gegoede kringen, af te lezen uit zijn vele opdrachten aan hooggeplaatste familieleden en vrienden.⁵⁴ De families Somer, Kien en Tullocken verschijnen regelmatig hierin. Ook de hertogin van Tremouille, de barones van Lynden en de burgemeester van Arnhem, waar d'Outrein een tijd predikant was, kon hij volgens Bisschop tot zijn vriendenkring rekenen. Zijn opdrachten waren dus niet slechts een formaliteit. Volgens enkele gedichten van zijn hand is hij in 1691 ook met Willem III op hertenjacht geweest, al was het volgens P. C. Molhuysen en P. J. Blok 'goed, dat [de gedichten] vergeten zijn'.⁵⁵ Dichten kon hij dan wellicht niet, het zouden in ieder geval zijn preken zijn die later de woorden 'gemoedelijkheid, warmte van gevoel en evangelische moraal' zouden meekrijgen.⁵⁶

Volgens Bisschop is er geen spoor van conflict met de kerkenraden of wereldlijke autoriteiten gevonden, wat bijdraagt aan het burgerlijke beeld van predikant met hooggeplaatste vrienden. Dat zou hem wel vatbaarder hebben kunnen maken voor 'propagandataal' vanaf de kansel. Ik heb enkele preken uit 1702, 1704, 1707 en 1710 bestudeerd en aan de hand van de in de inleiding genoemde vier thema's zal ik aan tonen dat hoewel d'Outrein de oorlog legiti-

---

⁵² R. Bisschop, *Sions vorst en volk* (Veenendaal 1993)165.

⁵³ Ibid. 164.

⁵⁴ Ibid. 161.

⁵⁵ P. C. Molhuysen, P. J. Blok, 'Johannes d'Outrein', geciteerd van: Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren, http://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu02_01/molh003nieu02_01_1825.php.

⁵⁶ Ibid.

meerde, het zwaartepunt in zijn preken bij de persoonlijke bekering van de gemeenteleden lag.

2.1 Oorlog | ‘Hy is onse hulpe en onse schild’

Omdat nationale bid- en dankdagen werden uitgevaardigd naar aanleiding van een militaire overwinning of nederlaag, hadden de preken vanzelfsprekend een sterk actueel karakter. Een verschil met de gewone, zondagse preek was dan ook dat er meer aandacht werd besteed aan de toepassing van de gekozen bijbeltekst. Deze nam vaak de helft van de preek in beslag en bestond voornamelijk uit het omschrijven van de centrale gebeurtenis, de connectie hiervan met de (vaak Oudtestamentische) bijbeltekst en de toepassing op het dagelijks leven. Het bespreken van de huidige stand van zaken in de oorlog aan het begin van de preek lijkt gezien de detaillering bedoeld te zijn geweest als nieuwsvoorziening – mits er tussen de gebeurtenis en de bid- of dankdag niet te veel tijd zat. Het behandelen van de oorlog werd bovendien met verve gebruikt om Gods genade of straf aan te tonen, maar het is ook zeker hard te maken dat de berichten over de oorlog tot doel hadden de oorlog te legitimeren.

Een preek bestond grofweg uit drie delen: de inleiding en introductie van de bijbeltekst, uitleg van deze tekst en tot slot de toepassing daarvan. In een normale zondagse preek nam bij Johannes d’Outrein de uitleg van de bijbeltekst het grootste gedeelte in. In een preek op 7 september 1704, drie dagen voor de dankdag vanwege de overwinning in de slag om Blenheim, probeerde d’Outrein zijn gemeente voor te bereiden op deze dankdag. De bedoeling was dat hij zelf niet zou preken op de dankdag. De volgende dag echter, werd d’Outrein gevraagd de preek voor die dag alsnog te verzorgen – waarom dit in zo een korte tijd geregeld moest worden, wordt niet duidelijk.⁵⁷ Getiteld ‘Waarschouwing tegen alle Onmatige en Son-dige Blydschap’ werd de zondagse preek gebundeld in een boekje waar ook de uiteindelijke dankdagpreek in is opgenomen (getiteld ‘Tweeden Eben-Haëzer’ en voorzien van allerlei commentaar omdat d’Outrein naar eigen zeggen geen uitgeschreven preek op de kansel had liggen). Deze zondagse preek is daarom bij uitstek geschikt om te vergelijken in hoeverre het thema oorlog normaal gesproken voorkomt.

Zoals gezegd was de preek ‘Waarschouwing’ bedoeld als voorbereidende preek, en dat blijkt uit meerdere aspecten. D’Outrein probeerde duidelijk zijn gemeente te bezinnen in haar vreugde over de succesvolle militaire overwinning, want de bijbeltekst Hosea 9:1 stond in deze preek centraal: ‘Verblijd u niet, o Israel , tot opspringens toe, gelijk de volken, want gy

---

⁵⁷ J. d’Outrein, *Tweeden Eben-Haëzer ofte gedenk-steen der hulp van Jehova* (Amsterdam 1704), inleiding.

hoereert van uwen God af.’⁵⁸ De meeste aandacht werd besteed in de dertig pagina’s tellende bijbeltekst uitleg waarin de tekst werd ontleed (vers voor vers exegese) en uitgelegd aan de hand van de geschiedenis van Israël. Pas daarna volgde de veel kleinere toepassing waarin, in vrij algemene termen en slechts hier en daar verwijzend naar de overwinning te Blenheim, de tekst op de gemeente en de Republiek in het algemeen werd toegepast. Aan een passage in het begin van de preek kunnen we herleiden waarom d’Outrein in deze preek zo weinig aandacht schenkt aan de militaire en ‘zegenrijke overwinningen’:

Het moet u niet vreemd dunken, Geliefde, dat wy thans soodanigen text, tot een stoffe van onse aanspraak tot ulieden nemen. sy is ons, als seer nuttig en noodig, tot waarschouwing in desen tijd, op het herte gekomen. De Heere onse God, geeft ons in dese dagen grootte reden van blijdschap en vreugde. (...) Ondertussen dagt ons, om die vreugde eenigsins te matigen, en soo veel in Ons was, te beletten, dat sy niet uitspoorig nog sondig mogte sijn, dat wy niet ongevoegsaam deese woorden alvorens U Aandagt voordroegen: Verblijd u niet, o Israel, tot opspringens toe, gelijk de volken, want gy hoereert van uwen God af. Ten einde, om u te vertoonen, dat wy niet moeten vleeschelijk en uitsporig, nog sondig verblijd sijn, veel minder als de Heidenen: ende om u een indruk te geven dat alle Gods weldaden en segeningen ons niet baten kunnen, nog ons wesendlijke stoffe van blijdschap verschaffen, soo lang onse wegen den Heere mishagen, en wy in trouwloosheid en in tegenheid met hem wandelen.⁵⁹

De blijdschap, de vreugde van de gemeente (‘Geliefde’) moest worden getemperd, omdat ze geen reden had tot blijdschap zolang ‘onze wegen den Heere mishagen’. Dit staat in contrast met de dankdagpreken die zowel d’Outrein als Hero Sibersma naar aanleiding van Blenheim hebben geschreven.

D’Outrein schreef zoals gezegd de ‘Tweeden Eben-Haëzer’, in navolging van de eerste versie waar hij veel enthousiaste reacties op had gekregen.⁶⁰ Als we kijken naar de inleidingen van zijn dankdagpreken, dan valt op dat d’Outrein een korte verantwoording aflegt waarom hij deze preken publiceerde. Daaruit komen twee argumenten duidelijk naar voren: de verheerlijking van God door middel van zijn daden en de leerzaamheid van deze daden voor de gemeente. Zo stelde hij in de eerste ‘Eben-Haëzer’ dat de overwinningen door ‘den almogende God aan Nederland te weege gebragt’ zijn en dat God het verdiende dat deze ‘weldaad (...) met een ysere griffie ende loot voor eeuwig in een rotse gehouwen [wordt]’.⁶¹ Het tweede deel van zijn verantwoording bestaat uit de opzet om ‘om my selfs en mijne Ge-

⁵⁸ J. d’Outrein, *Waarschouwing tegen alle Onmatige en Sondige Blydschap* (Amsterdam 1704) inleiding.

⁵⁹ *Ibid.* 87-88.

⁶⁰ J. d’Outrein, *Tweeden Eben-Haëzer* (Amsterdam 1704).

⁶¹ J. d’Outrein, *Eben-Haëzer ofte de gedenksteen der hulpe van Jehova* (Amsterdam 1702) inleiding.

meinte op te wekken om de goedertierenheden van Jehova te vermelden en zijne wegen omtrent Nederland gade te slaan.⁶² Het idee van Gods zegen voor en zijn plan met ('sijne wegen omtrent Nederland') de Republiek komt duidelijk naar voren. Toch is het de lof voor God en het onderricht voor de gemeente waar d'Outrein uitdrukkelijk op wijst als hoofddoel van deze preek. Deze twee doelen blijken ook bij bestudering van de rest van de preek de spil.

Wat d'Outrein stap voor stap in iedere preek deed is het bespreken van Gods hand in de gebeurtenissen. In de 'Eben-Haëzer'-preken kwam dit wellicht nog wel het meest duidelijk naar voren, omdat zij gebaseerd waren op de teksten over Gods hulp in het verleden (1 Sam 7:12 en Deut. 33:26). Vandaar de vernoeming naar de oude gedenksteen die Samuel plaatste na zijn overwinning op de Filistijnen. Door de gemaakte overwinningen vervolgens heel gedetailleerd te bespreken, laat d'Outrein zien tot waar God Nederland tot nu toe heeft geholpen. Aan de ene kant spreekt daar diep ontzag uit voor God, aan de andere kant gebruikt d'Outrein ook zeker de vergelijking tussen de Republiek en Israël om aan te tonen dat de oorlog rechtvaardig is. Zoals Israël vocht tegen haar vijanden en daarbij werd bijgestaan door God, zo werd ook nu de Republiek gezegend.

Stuk voor stuk werden belangrijke momenten aan God toegedicht, als straf of zegen, en tegelijk legde d'Outrein helder uit wat dat voor uitwerking had op de oorlog en hoe het anders had kunnen lopen. De dood van Willem III en het benoemen van de Pretender tot rechtmatige koning van Engeland door Lodewijk, waren volgens d'Outrein moeilijke momenten in de geschiedenis, maar zorgde er wel voor dat Engeland zich sneller tegen Frankrijk keerde dan het wellicht anders gedaan zou hebben.⁶³ Daaruit blijkt ook dat hij begreep dat Engeland een noodzakelijke bondgenoot was, juist, zo benadrukte hij ook verderop, in de strijd om behoud van het protestantse geloof. Deze twee gebeurtenissen zorgden er dus voor dat 'met samen gevoegde herten en handen, soodanige besluiten [werden genomen], als tot beveiliging van ons land en de kerke Gods, tegen den Algemeenen Vyand.'⁶⁴

Uit deze beschrijvingen van de staat van oorlog spreekt bewondering voor de Geallieerde troepen en in het bijzonder voor veldheren als Marlborough. Over de slag bij Nijmegen, zoals hierboven verteld, was d'Outrein vol lof over de inzet en kundigheid van Athlone. Omschrijvingen als 'een Overwinning (...) soo groot en soo volkomen, als 'er nauwlijks in de Historien gedenktekenen van sijn' kwamen niet zelden voor. Uit zijn taalgebruik in al zijn

---

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid. 19.

⁶⁴ Ibid. 20.

preken sprak een grote bewondering voor de hoofdrolspelers op het slagveld, maar altijd weer kwam uiteindelijk de grootste eer God toe, zoals blijkt uit het volgende citaat:

Ik weigere den dank en eere niet, die sommigen van onse krijgshoofden toekomt. Maar dat de hand van God in desen, en niet so seer het menscheijk beleid en wijsheid, ons heeft geholpen, is soo klaarblijkelijk, dat natuurlijke menschen, dat Roomsgesinden, dat onse vyanden; ja ik souw schier seggen, dat Atheisten selfs, zulks moeten bekennen. (...) Ik weet wel, dat in allen desen de tweede oorsaken en menschelike beweegredenen sijn tusschen gekomen. Maar ik erkenne, met verwondering, dat de hand Gods sig als de eerste oorsaak soo merkwaardig in desen heeft ver-toond; datmen genoodsaakt word te seggen: Dit is van Jehova geschied en het is wonderlijk in onse oogten!⁶⁵

D'Outrein bleef, ondanks alle lof, stellen dat met niet te veel op 'uitterlijke middelen' als manschappen en wapens moet vertrouwen, 'want het is wel meermaals gebeurd, dat God ons minst wilde helpen, als wy de meeste menschelike hulptroepen voor ons hadden.'⁶⁶ Centraal staat dan ook de onzekere toekomst en het feit dat niet alleen de troepen op het veld, maar ook de gemeente – of belangrijker: hun houding ten overstaan van God – het lot van de Republiek bepalen.

2.2 Vijand | De Lelyvorst

De onzekere toekomst van de Republiek was verbonden aan dat van de koning van Frankrijk. Want ook hij was een pion in de handen van God, zo blijkt uit d'Outreins preken. Lodewijk, of de 'Lelyvorst', zoals hij steevast werd genoemd, werd meerdere malen getypeerd als een middel van God om de Republiek te straffen voor haar zonden. Anderzijds bleef hij de vijand en werd hij als zodanig beschreven. Deze oudtestamentische tegenstelling van zowel de verschrikkelijke vorst alsook een pion van God, was zowel bij d'Outrein als Sibersma aanwezig. Aan de ene kant was Lodewijk 'de schrik van de wereld' die een 'stroom van sware verdrukkingen' over 'onse goederen, onsen Godsdienst, vryheid, en alles wat ons dierbaar behoort te zijn' zou afroepen als hij de Republiek zou veroveren.⁶⁷ Aan de andere kant schonk God hem overwinningen om de Republiek te straffen voor haar zonden en had hij 'de herten der koningen in sijnen hand'.⁶⁸ Zo ontstond er een situatie waarin een volledige overwinning op Frankrijk pas mogelijk was als de Republiek koos voor het rechter pad. Dan zou God Lo-

---

⁶⁵ Ibid. 22-23.

⁶⁶ Ibid. 28.

⁶⁷ Ibid., 2.

⁶⁸ Ibid. 18.

dewijk niet meer gebruiken als ‘die roede, daar hij sijne Kerk soo lang mede gekastijd heeft (...) [en hem] in het vuur werpen’.⁶⁹

Op deze manier gebruikte d’Outrein het beeld van de vijand om zijn gemeente te beke-
ren en ze aan te sporen het zondige leven de rug toe te keren. Als we echter kijken naar de
andere manier waarmee hij wordt omschreven, gebruikt hij Lodewijk ook om aandacht te
vragen voor een ander, meer prangende zaak: de toekomst van het protestantse geloof. Het
stelselmatige gebruik van het woord ‘vyand(en)’ in verwijzing naar de Franse troepen, het
benadrukken van de Franse misstanden en zonden, alsook de stijlmiddelen waar d’Outrein
veelvuldig gebruik van maakt, zijn manieren waarmee hij trachtte de gemeente en de Repu-
blik in het algemeen het belang van deze zaak duidelijk te maken. We hebben geen informa-
tie over de welsprekende kwaliteiten van d’Outrein, toch is het denkbaar dat, als hij vanaf de
kansel even vurig overkwam op zijn gemeente als nu tot ons op papier, daardoor bestaande
vijandelijke gevoelens tegen de katholieke Franse vijanden aangewakkerd werden. In de zon-
dagse preek van d’Outrein vinden we deze manier van retoriek ook terug.

Het doel van de Franse koning was volgens d’Outrein duidelijk: ‘door een overwegend
getal van krijgsbenden, ons leger (...) en dus vervolgens ons gantsche land te overrompe-
len’.⁷⁰ Hij speelde in op de emotie van zijn toehoorders en lezers door te benadrukken dat het
regelmatig gebeurd dat ‘sy ons levendig verslonden [zouden] hebben’ als de Republiek niet
ter nauwer nood ontsnapt was uit de tanden van ‘briesschende en verschreurende leeuwen’.⁷¹
Het schrikbeeld van overheersing door een katholiek vorst zit er goed in, verwijzend naar
plaatsen waar ‘de kerken en Godsdienst’ waren ontnomen en ‘afgoden in deselve geplant
sijn’.⁷² Maar volgens d’Outrein dacht God wel altijd aan de protestantse kerk en moeten de
tegenslagen die de vijand hen toebrengt de Republiek juist vormen, vromer maken. Vandaar
dat hij de ‘wekelijkse Beedestonden’ die de overheid aan het begin van de oorlog had afge-
roepen, van harte toejuichte.⁷³

Er is wat betreft het vijandsbeeld dus weinig verschil tussen speciale bid- en dankdag-
preken en de zondagse preek. De toon tijdens de bededagen mag iets feller en vijandiger he-
ten, maar dat neemt niet weg dat d’Outrein ook in zijn zondagse preek aandacht schenkt aan
het protestantse belang buiten de Republiek, de kwaadaardigheid van Lodewijk en zijn functie
als geselaar van de zondige, maar uitverkoren protestantse kerk. Dat geeft des te meer aan dat

---

⁶⁹ J. d’Outrein, *Waarschouwing* (Amsterdam 1704) 116.

⁷⁰ J. d’Outrein, *Eben-Haëzer* (Amsterdam 1702) 2.

⁷¹ Daarbij verwijzend naar 1 Petrus 5:8. Ibid. 3.

⁷² Ibid. 16.

⁷³ Ibid. 32.

dit de zaken die d'Outrein hiermee probeerde toe te lichten, hem aan het hart lagen. De oplossing lag deels bij de gemeente: 'Wanneer dus onse wegen Jehova behagen dan sal hy of onse vyanden met ons bevredigen; of hy sal ons tegen deselve bystaan met sijne kragtdadige hulpe.' Dan zal God Lodewijk, die 'den Allerhoogsten gelijk [wilde] worden (...) neederstooten in de helle.'⁷⁴ De noodzaak van de oorlog en de rechtvaardigheid daarvan toonde d'Outrein door Lodewijk op deze manier te omschrijven, zeker aan. De oorlog kon echter nooit gewonnen worden als de gemeente, en de Republiek in het geheel, niet haar zondige leven achter haar liet.

2.3 Beking | 'Met een geloovige afhankelijkheid'

Dat brengt ons bij de gemeente. D'Outrein twijfelde niet aan Gods almacht, maar geloofde wel dat God zich het lot zou aantrekken van hen die oprecht van geloof waren en die probeerden naar zijn Wet te leven. Een groot thema in zijn preken betreft dan ook de persoonlijke beking. Het hoofddoel van iedere preek komt misschien in het volgende citaat het beste naar voren, waarin d'Outrein uiteenzette waar de dankdagpreek voor bedoeld was: '... om God Almachtig te danken voor de hulpe, aan ons reeds bewesen; en anderdeels, om in het vervolg, met een geloovige afhankelijkheid, onse hulpen en bijstand van Jehova te verwagten.'⁷⁵ De bijstand van God – zowel in oorlog als in vrede – hing af van zijn genade alleen, maar God trekt zich wel het lot aan van diegenen die een houding van 'geloovige afhankelijkheid' hebben, zo betoogde d'Outrein. Elke preek benadrukte hij dan ook het belang van het leven naar de Wet. We zien dat in de bid- en dankdag preken d'Outrein dit goed wist te combineren met de thema's oorlog en vijandsbeeld, zoals hierboven al beschreven. Toch kunnen we concluderen dat persoonlijke beking misschien wel het belangrijkste thema was, juist vanwege de duidelijke aanwezigheid in al zijn preken.

Kenmerkend zijn de afsluitingen van zijn preken. D'Outrein vroeg keer op keer zijn gemeente om een goed en godvrezend leven na te streven en aanhoudend te bidden. Zowel in voorspoedige als in angstige tijden predikte hij deze noodzaak. Want God zou zich zeker van de Republiek afkeren als men alleen maar feestvierde en de glazen klonk op de overwinning. Alleen door aanhoudend en oprecht gebed, zowel voor een goede afloop van de oorlog als voor persoonlijke hulp en genade, kon men de gewenste afhankelijke houding bereiken. Dit gold voor iedereen: van de armste gelovige in de gemeente, tot de militaire leiders op het strijdtoneel:

---

⁷⁴ Ibid. 34.

⁷⁵ Ibid. 5.

Soo wenschte ik, dat wy alle, Groote en kleine, Overheden en Onderdanen, Leeraars en Gemeenten, krijgsbeampte en Besoldelingen, mogten ernstig by den Heere aanhouden in de Gebeden en smeekingen tot God, om sijnen alvermogenden segen. (...) Indien hy dan geen voorbidders vind, of indien wy verslappen in het bidden, wy hebben te dugten dat hy seggen sal: Maar ik vond niemand. Daarom heb ik mijne Gramschap over hen uitgegoten.

Het speciale karakter van de bededagen (onder andere de onthouding van alcoholische dranken en vermaak) versterkten deze boodschap van bezinning. God verhoorde ook werkelijk de gebeden, stelde d'Outrein. Hij verwees naar een eerdere biddagpreek, gehouden toen de oorlog net begonnen en de positie van de Geallieerden nog onzeker was, toen hij zei: 'maar seker God heeft gehoord: hy heeft gemerkt op de stemme mijnes gebeds. Geloof zy God, die mijn gebed niet heeft afgewend, nog sijne goedertierenheid van my.'⁷⁶

Door de altijd aanwezige oorlog ging de oproep tot aanhoudend gebed altijd gepaard met het verlangen naar vrede. Het was dan ook de plicht van de gemeente om zowel voor hun eigen heil en vrede, als voor dat van de Republiek te bidden. De vrede was het hoogste goed:

De vrede is 't best van alle saken,
Waar van men kan een Denkbeeld maken;
Een groote reex van Zegepralen
By eene Vrede niet kan halen.⁷⁷

Vrede kon echter nooit behaald worden als de Republiek in haar zonden blijft leven. In 1707 houdt d'Outrein zijn meest spraakmakende preek hierover, geheel gewijd aan een stappenplan om tot de vrede te komen: 'Het sekerste middel Om uit desen Oorlog te geraken tot een gewenschten VREDE'. Hij betoogde dat de gemeente en de Republiek zich moeten afkeren van de 'hoereryen' tot God, een thema wat ook al terugkwam in 'Waarschouwing'. In een verwijzing naar de zondige Jezebel (Job 22:21) stelde d'Outrein dat haar grootste zonde geestelijke hoererie, ofwel afgoderij, was. Het waren dan ook deze zonden 'die den vrede verre maakten (...). Waar uit we dan, als een sekere waarheid, besluiten dat voor een volk geen vrede, immers niet in de gunst en vrede Gods, is te verwachten, soo lang de sonden en grouwelen de overhand hebben.'⁷⁸ En verderop: 'Daar syn geene sonden soo groot, geene grouwelen soo afschuwelyk, die in ons land niet gepleegd worden. Daar is een verderf onder alle soorten

---

⁷⁶ Ibid. 5.

⁷⁷ J. d'Outrein, *De waare oorsaken van de rampspoeden des jaars MDCCVII: Ende het sekerste middel tot een gewenschten vrede* (Amsterdam 1707) 2.

⁷⁸ Ibid. 5.

van mensen.⁷⁹ D'Outrein gebruikt hier de woorden 'grouwelen' en 'verderf' niet slechts als hyperbool, maar ziet werkelijk in de nederlaag bij Almansa de straf van God voor de ernstige 'hoererijen'. Hij verwees naar Jesaja 59:4-15 om aan te kaarten hoe erg het volgens hem gesteld is en dat deze profetie werkelijk op de Republiek in deze tijd slaat.

Hoe onheilspellend dit ook moet hebben geklonken voor de gemeente en hoezeer de moed hen op dat punt waarschijnlijk in de schoenen is gezonken, d'Outrein zag wel een oplossing: 'Gewennet u aan Hem ende hebbet vrede; daar door sal u het Goede overkomen.'⁸⁰ De rest van de preek besteedde d'Outrein aan het uitleggen hoe men precies 'met God kon wandelen', zoals hij dit vrij vertaalde. Zijn praktische (bijbelstudie van vooral de Wet) en geestelijke aanwijzingen (God boven alles stellen en verzoening zoeken) moesten de gemeente hierbij helpen. D'Outrein was dus letterlijk te allen tijde begaan met het geestelijk welzijn van de gemeente. Hij riep hen op te werken aan hun eigen bekering door alle zonden te belijden en zo een 'nieuw herte' en 'nieuwen geest' te creëren.⁸¹ Zowel in militair onzekere als glorieuze tijden en zowel in zijn gewone preek als in zijn bid- en dankdagpreken. Een centrale plek in de preek bleef voorbehouden aan deze geestelijke lessen en d'Outrein zette de oorlog deels in om deze woorden kracht bij te zetten.

2.4 Goddelijke genade | 'Het is wonderlijk in onse oogen'

We hebben gelezen hoe d'Outrein predikte over de oorlog, hoe hij de vijanden van de Republiek beschreef en hoe de gemeente geestelijk werd onderwezen. Dit alles maakte deels onderdeel uit van het thema van goddelijke genade en straf. Het is een overkoepelend thema. Een christelijke eredienst draaide om de verering van het Opperwezen zelf, en aan de goddelijke genade of straf die over de gemeente en het hele land werd uitgestort, kon ze zich spiegelen. Het was het tastbare en zichtbare bewijs van Gods actief handelen in de wereld.

Straf en genade waren in iedere preek aanwezig. In tijden van militaire voorspoed werd God geloofd voor de genade. Parallelen met Israël werden moeiteloos door duizenden jaren geschiedenis getrokken en wezen vooral op glorierijke tijden. De herdenkingssteen die d'Outrein in navolging van Samuel instelde, is een teken van dankbaarheid voor deze genade. Tegelijk zijn de vergelijkingen met Israël ook alomtegenwoordig wanneer d'Outrein wees op de zondige kant van de mens. Door de 'geestelijke hoererijen' riep de Republiek in de toekomst eerder Gods toorn dan genade over zich uit. Wanneer d'Outrein predikte over de zon-

---

⁷⁹ Ibid. 6.

⁸⁰ Ibid. 7.

⁸¹ J. d'Outrein, *De droefheid die naar God is, werkende een onberouwelyke bekeeringe tot zaligheid* (1710) 30.

den die hadden geleid tot nederlagen in de oorlog, dan doelde hij niet slechts op de zonden die de gemeente had begaan, maar op die van de hele Republiek. Persoonlijke bekering door middel van bijbelstudie en bidden waren geen middelen die automatisch leidden tot Gods zegen, maar d'Outrein geloofde wel degelijk dat God zich dan het lot van zijn kerk zou aantrekken. Hij riep dan ook altijd op om aanhoudend te blijven bidden. In 1702 verwees hij hierbij naar 'dien Onverwinnelijken Zee-Held Michaël de Ruiter', die voor iedere zeeslag in zijn kajuit tot God bad en zodoende geen enkele slag had verloren.⁸² Het was een verwijzing naar de huidige oorlog en tevens een oproep: laat iedereen – van hoog tot laag – bidden, dan zullen de gebeden worden verhoord.

2.5 Conclusie

Het moge duidelijk zijn dat het lastig is om deze preken in thema's in te delen. Maar juist het feit dat de lijnen niet waterdicht zijn, toont aan dat het onmogelijk is om te zeggen dat bid- en dankdagpreken puur politiek, noch zuiver religieus waren. D'Outrein legitimeerde de oorlog bijvoorbeeld door in zijn preken de Republiek te vergelijken met Israël: allebei volkeren Gods. Hiermee voldeed hij aan de opdracht die de Staten-Generaal hem meegaven. Tegelijkertijd was dit ook een manier om de goddelijke genade die de Republiek ten deel viel aan te tonen. En door Lodewijk te beschrijven als vreselijke vijand benadrukte d'Outrein de noodzaak van de oorlog, maar tevens gebruikte hij dit om zijn gemeente op te roepen zich te bekeren. Dan zou de katholieke roede die de Lelyvorst was niet meer nodig zijn om de Republiek voor haar zonden te kastijden en zou de oorlog tot een goed einde gebracht kunnen worden. Dit blijkt voor d'Outrein uiteindelijk de belangrijkste boodschap om over te brengen. Hij gaf gehoor aan de biddagsbrief van de Staten-Generaal, maar heeft uiteindelijk zijn eigen invulling eraan gegeven door de oproep tot persoonlijke bekering van de gemeenteleden centraal te stellen.

---

⁸² J. d'Outrein, *Eben-Haëzer* (Amsterdam 1702) 30.

Hoofdstuk 3

De preken van Hero Sibersma

Hero Sibersma werd in 1644 geboren in Harlingen als zoon van Johannes Sibersma en Emmetje Belida. Ook hij kwam net als d'Outrein uit een welgestelde familie. Zijn grootvaders waren een rijke koopman (Sibersma) en burgemeester van Harlingen (Belida). Zijn ouders overleden tijdens zijn kinderjaren, waarop Sibersma in het gezin van zijn oom van moeders kant, Olferdus, werd opgenomen. Olferdus Belida was rector van de Latijnse school en het is in zijn gezin dat Sibersma interesse begon te tonen in de theologie.⁸³ In 1660 werd hij dan ook student aan de universiteit van Franeker waar hij, eveneens net als d'Outrein, filosofie en theologie studeerde. In 1664 vertrok hij naar Utrecht en enkele jaren later verhuisde hij naar Leiden. Daar werd hij onder andere door Johannes Coccejus onderwezen. In 1669 studeerde Sibersma af. Twee jaar later werd hij, op aandringen van de grietman, beroepen in Sexbierum, zijn eerste gemeente.⁸⁴ Daar trouwde hij in 1675 met Catharina Rhuari. In 1677 werd Sibersma opnieuw op advies van de plaatselijke grietman, gevraagd de gemeente in Ternaard voor te gaan. Daarna volgden Harlingen (1680) en uiteindelijk Amsterdam (1683). In 1727 werd hij daar emeritus verklaard. Het jaar daarop sterft hij, ruim tachtig jaar oud.

Wat opvalt uit zijn levensomschrijving is dat hij een goed sociaal netwerk had. Hij werd zowel in Sexbierum als in Ternaard op advies van de grietman beroepen. Of het dan zijn studie en publicaties waren of wederom zijn netwerk: ook in Harlingen wilde men hem graag hebben. Er werd zelfs een vierde predikantsplaats gecreëerd om hem te kunnen beroepen.⁸⁵ Toch leek hij pas in Amsterdam op zijn plek te zijn: hij verbleef hier meer dan een halve eeuw. Volgens Bisschop zette hij zich sterk in voor de verkondiging van het evangelie onder de Joden. Dat verklaart misschien zijn lange tijd in Amsterdam. Van alle grote steden had Amsterdam de kleinste gereformeerde kerk: 54% van de Amsterdammers behoorde daartoe. Grote minderheden betroffen lutheranen en Joden.⁸⁶ Verder bleek hij regelmatig de leiding te nemen in de kerkeraadsvergaderingen en werd hij regelmatig door zowel de kerkenraad als het stedelijk bestuur belast met het oplossen van problemen binnen de gemeente.⁸⁷ Hij werd in 1707 door de Staten-Generaal beloond voor zijn toewijding met een gouden medaille ter waarde van 200 gulden.

---

⁸³ R. Bisschop, *Sions vorst en volk* (Veenendaal 1993) 143.

⁸⁴ Ibid. 145.

⁸⁵ Ibid. 146.

⁸⁶ J. I. Israël, 'De kerken', in: J.I. Israël, *De Republiek, 1477-1806* (Franeker 2001) 1123-1142.

⁸⁷ R. Bisschop, *Sions vorst en volk* (Veenendaal 1993) 146-147.

3.1 Oorlog | ‘Bomben en Granaden’

Net als d’Outrein begint Sibersma zijn preek naar aanleiding van de overwinning van de Geallieerden bij Blenheim, ‘De Heerlijkheid Gods aan den Donauw’, met het danken van God voor de ‘twe so grote en weergaloose Overwinningen; weshalven met leger de verheffingen Gods in onse keele zijn.’⁸⁸ De schriftlezing bestond uit 2 Samuel 10:12-18, waarin wordt beschreven hoe David de strijd aanging met de Ammonieten en Arameeërs. Na een eerste aanval en terugtrekking van de vijand, riepen de Ammonieten hulptroepen in en kwam het leger van David onder aanvoering van Joab en Abisai tegenover een nog grotere krijgsmacht te staan. De strijd eindigde in een grote nederlaag voor de Ammonieten; de Israëlieten hadden glansrijk gewonnen. Het is niet vreemd dat Sibersma deze passage over een glansrijke winning van het volk Israël heeft gekozen voor zijn dankdagpreek over Blenheim. De slag in 1704 zou een belangrijk keerpunt worden in de oorlog: ondanks het feit dat de Geallieerden qua aantal in de minderheid waren, resulteerde de strijd in een ‘verpletterende overwinning voor de geallieerden’.⁸⁹

Aan de gekozen bijbelteksten is een duidelijk verschil af te lezen in vergelijking met d’Outrein. Daar waar d’Outrein in de ‘Tweeden Eben-Haëzer’ uit 1704 over dezelfde slag een tekst over Gods grootheid en hulp (Deut. 33:26) als leidraad gebruikte, richtte Sibersma zich op de door God gezegende strijd van David tegen de Ammonieten. Beide teksten verhaalden dus over de noodzaak van goddelijke hulp, maar Sibersma voegde daar het beschrijvende en verhalende element aan toe van een historische strijd. Dit gaf hem bovendien de kans om de vergelijking te maken tussen de Republiek en het volk Israël en tussen de Franse (en Beierse) vijand en de Ammonieten – de gedoodverfde vijand van Israël.⁹⁰ Ook in zijn preek uit 1706, naar aanleiding van de geallieerde overwinning bij Ramillies, koos Sibersma voor een historische strijd. Dit keer werd Asa, koning van Juda, aangevallen door ‘Mooren’ (2 Kron. 14:11-13).⁹¹ In deze passage werd de hand van God in de strijd meer letterlijk weer gegeven: ‘...

---

⁸⁸ Knuttel 15581, H. Sibersma, *De heerlykheid Gods met een grote glans opgegaan aan den Donauw, overgegaan na Ramellys en Barcelona, voortgegaan tot aan Turin* (Amsterdam 1707) 9.

⁸⁹ D. Onnekink, R. de Bruin, *De Vrede van Utrecht (1713)* (Hilversum 2013) 38-39.

⁹⁰ Volgens Genesis 19:38 voortgekomen uit Ben-Ammi, door Lot verwekt bij zijn jongste dochter. Lot, de neef van Abraham, verliet zijn oom en staakte hun gezamenlijke tocht naar Kanaän door onenigheid over de verdeling van land. Volgens Genesis 19 trok hij met zijn vrouw naar Sodom. Toen deze stad werd verwoest door (de engelen van) God, werd de familie van Lot gered. Zijn vrouw moest achterblijven toen ze niet gehoorzaamde aan het bevel niet achterom te kijken naar de verwoesting van Sodom. Lot en zijn dochters trokken de bergen in. Daar voerden zijn dochters hem dronken om zo nakomelingen te kunnen verwekken (Gen. 19).

⁹¹ In de Nieuwe Bijbelvertaling wordt niet ‘Mooren’ maar ‘Nubiërs’ gebruikt. Sibersma haalt zijn schriftlezing uit 2 Kron. 12-14, maar door verandering in regelnummering komen deze gebruikte verzen in de NBV overeen met de verzen 11-13.

want sy waren verbroken voor den HEERE, ende voor syn Leger'.⁹² Zowel David als Asa hebben in deze Bijbelteksten nog niet hun grootste zonden begaan. David zou pas na de gewonnen strijd overspel plegen met Batseba en ook Asa zou pas later een bondgenootschap sluiten met de Arameeërs en strijden tegen Israël.⁹³ Sibersma heeft waarschijnlijk bewust gekozen voor passages waarin David en Asa nog voorbeelden zijn van godvrezende mannen, om zo de vergelijking met de door God gezegende strijd van de geallieerden duidelijker te maken. In de dankdagpreek uit 1706 naar aanleiding van het ontzet van Turijn gebruikte hij opnieuw een oudtestamenteisch gevecht (Joz. 10:5-10). Ook hier verzekert God Jozua ervan dat hij zijn vijanden aan hem zal uitleveren en tevens dat 'niemand van hen sal voor u aangesigte bestaan'.⁹⁴

Hoe gebruikte Sibersma deze bijbelteksten in relatie met de oorlog? Hij probeerde duidelijk aan te tonen dat de Republiek zonder schuld in de oorlog terecht was gekomen. Net als David, die aan de Chanun van Ammon slechts zijn condoleance wilde overbrengen in verband met de dood van de vorige koning, maar van spionage praktijken werd verdacht, zo waren '...wy insgelijx met den Koning van Frankrijk: sonder de miste schuld van onse syde, ja met betuiging van alle vrundschap en betoninge van eere aan die Majesteijt, ja zelfs met inschikking en toegeven van sulke dingen, daar toe men niet gehouden was.'⁹⁵ Oorlog was een zonde, dus om een oorlog te kunnen beginnen was een goede, rechtvaardige reden nodig.⁹⁶ Alleen een rechtvaardige oorlog zou door God gesteund worden. Door Lodewijk de schuld te geven van het uitlokken van een oorlog, ondanks alle 'betuiging van vrundschap' en de inschikkelijke houding van de Republiek, werd de oorlog gepresenteerd als een verdedigende oorlog. Dit was, zoals we in het eerste hoofdstuk hebben kunnen lezen, precies wat de Staten-Generaal in iedere biddagsbrief onderstreepten: de Republiek streed voor de verdediging van vrijheid, vaderland en religie. Aan de ene kant was het hierdoor een formaliteit. Aan de andere kant benadrukte Sibersma de rechtvaardigheid van de oorlog veel directer en veel sterker dan d'Outrein. D'Outrein doet dit voornamelijk door aan te tonen dat God de protestantse zaak niet uit het oog verliest en door de Republiek als het Nieuwe Israël naar voren te brengen. Sibersma is veel meer rechtstreeks in zijn bewoordingen over de rechtvaardigheid van de oorlog en is ook minder twijfelachtig over de toekomst. In het volgende citaat vergelijkt hij de overwinning in Blenheim met de overwinning van David:

---

⁹² Knuttel 15581, H. Sibersma, *De heerlykheid Gods* (Amsterdam 1707) 41.

⁹³ 2 Samuel 11 en 2 Kronieken 16.

⁹⁴ Knuttel 15581, H. Sibersma, *De heerlykheid Gods* (Amsterdam 1707) 79.

⁹⁵ *Ibid.* 16.

⁹⁶ D. Haks, *Vaderland en vrede, 1672-1713: publiciteit over de Nederlandse Republiek in oorlog* (Hilversum 2013) 90.

Van gelyken is de overwinninge, die de Ge-allieerde op hunne vyanden behaald hebben, insonderheid de laatste seer uitnemende geweest; soo dat de Heeren Staten in hunne uitschryving van den Dank en Bede-dag, de selve met regt, een ongemeene, grove en heerlyke overwinninge genoemd hebben. Daar by doende, dat men des wegen reden heeft, om onder des Heere verderen segen, seer goede gevolgen te mogen hopen. En in hunne Lof brief aan den Segen-pralende dapperen Hertog van Marlbouroug, dat Frankrijk, geduirende de regeringe van desen Koning, noit so groten stoot gehad had.⁹⁷

De dominees geloofden allebei in de rechtvaardige oorlog, maar voor Sibersma leek dat feit meer een teken te zijn voor toekomstige overwinningen dan voor d'Outrein.

Sibersma was een ware meester in de retorica. Zijn stijl was meeslepender en hij maakte veel meer dan d'Outrein gebruik van (fictieve) beschrijvingen van het strijdgewoel. Hij sprak bijvoorbeeld tot zijn gemeente van 'Bomben en Granaden, van het gedonder der Canonnen, en geblixem der Musquetten, van het hemel en aarde vermengende en verzengende Buspoeder.'⁹⁸ Hij maakte ook gebruik van de geschiedenis (van de oorlog), om te benadrukken hoe gunstig de oorlog tot nu toe was verlopen of hoe gezegend de bondgenoten (koningin Anna wordt bijvoorbeeld vele malen genoemd). Sibersma had bovendien gevoel voor dramatiek en was dan ook meer dan d'Outrein vol lof over de 'dappere Helden', de hertog van Marlborough en prins Eugenius van Savoye.⁹⁹ Haks constateert in preken voor 1702 een 'uitzinnige verering' voor Willem III als verdediger van de staat en de protestantse religie. De stadhouder-koning was de 'beschermers des geloofs'. Na zijn dood werd deze rol slechts ten dele overgenomen door legeraanvoerders als Marlborough en Eugenius.¹⁰⁰ D'Outrein was voorzichtiger in zijn bewoordingen en vond kennelijk niet dat een uitgebreide lofprijzing op de legeraanvoerders paste in een dankpreek voor Gods zegen. Sibersma vond dit minder problematisch. Tegelijk erkende ook hij dat de strijd nooit gewonnen had kunnen worden als God de geallieerden niet 'met kragt omgort' had. Alles wat het leger van de Geallieerden op het slagveld had laten zien, kwam van God. Sterker nog: God had deze helden aan de geallieerden geschonken.¹⁰¹ Het was dan ook de bedoeling dat men 'alleen den Heere der heyrsharen de eerst geven, en sijn name verheerlyken'.¹⁰² Uiteindelijk eindigde ook Sibersma met dezelfde

---

⁹⁷ H. Sibersma, *De heerlykheid Gods* (Amsterdam 1707) 18.

⁹⁸ Knuttel 15581, H. Sibersma, *De heerlykheid Gods* (Amsterdam 1707) 13-14.

⁹⁹ Ibid. 17.

¹⁰⁰ D. Haks, *Vaderland en vrede* (Hilversum 2013)

¹⁰¹ H. Sibersma, *De heerlykheid Gods* (Amsterdam 1707) 24 -25.

¹⁰² Ibid. 26.

waarschuwing die ook d'Outrein zijn gemeente meegeeft: beleid je zonden en eer God voor zijn weldaden.¹⁰³

3.2 Vijandsbeeld | 'Een Hoge boven de hoge!'

Het is jammer dat er van Sibersma geen preek is overgeleverd uit de laatste fase van de oorlog, toen Frankrijk en Spanje de overhand kregen.¹⁰⁴ Het enige wat we hebben is de titel van zijn dankdagpreek ter gelegenheid van de Vrede van Utrecht. Getiteld 'Palm-boom des vredes, opwassende voor Sion, onder veele verdrukkingen, tot een blyde vrugt in 't laatste der dagen. Nu herbloeiende in de tegenwoordige vrede gemaakt met de magtige koning van Frankrijk, Lovys de XIV, enz.'¹⁰⁵ Dit lijkt een vrij positieve omschrijving van de Franse koning te zijn. In de preken die we wel van Sibersma kennen, komt Lodewijk er over het algemeen niet goed vanaf.

De toon van Sibersma was scherper en persoonlijker dan die van d'Outrein. In 1704 preekte Sibersma: 'Siet nu, ô Magtige Lodewyk, hoe een koning niet behouden word door een groot Heyr! Maar siet met opmerkende oogen, datter een Hoge is boven de hoge! Dat die in den Hemel woond, het woeden syner vyanden weet, ende de selve bespot.'¹⁰⁶ Lodewijk werd door Sibersma meerdere malen terecht gewezen en wees erop dat God, de 'Hoge boven de hoge', Lodewijk voor zijn hoogmoed heeft gestraft. Iedereen die groot is, kan klein worden, stelt hij, en iedereen die tussen de sterren zetelt, kan 'van daar nedergestoten' worden.¹⁰⁷ Verwijzend naar de lijfspreuk van vroegere koning Karel I van Spanje, werd Lodewijk dan ook aangeraden het *Plus Outre* voortaan spaarzamer te gebruiken. 'Leer nu, Grote Lovijs, hoe, volgens Salomons woord, de hoogmoed voor den val komt. En dat zelfs de bleoijende Leelien, alse geijl worden, op een namiddag, in Augustus verwelkeren kunnen.'¹⁰⁸ Desondanks sprak er soms ook respect uit voor de oude koning die met 'grysigheid op syn hoofd' al behoorlijk oud begint te worden – Sibersma wenste dan ook dat God zijn hart zou omvormen opdat de 'Franse Majesteit (...) een gesegend einde' zou hebben.¹⁰⁹

D'Outrein sprak in zijn preken vrijwel alleen over Lodewijk en Frankrijk. Spanje kwam nauwelijks voor als 'vyand'. Lodewijk was voor hem niet alleen op het strijdtoneel, maar ook in de preken het symbool van de vijanden van de Republiek. Sibersma legde ook de

---

¹⁰³ Ibid. 29.

¹⁰⁴ D. Onnekink, R. de Bruin, *De Vrede van Utrecht (1713)* (Hilversum 2013) 36.

¹⁰⁵ R. Bisschop, *Sions vorst en volk* (Veenendaal 1993) 152-153.

¹⁰⁶ H. Sibersma, *De heerlykheid Gods* (Amsterdam 1707) 22.

¹⁰⁷ Ibid. 57.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid. 57.

nadruk op Frankrijk, maar verwees tevens naar de Beierse keurvorsten (vooral in de preek na Blenheim in 1704) en hier en daar ook naar Spanje ('Magt van de tve Bourbonse kronen').¹¹⁰ In 1706, na de slag bij Ramillies, stelde hij bijvoorbeeld dat 'Frank-rijk en Spanjen, die beyde de proeven van een Moorsee wreedheid, en Dorst der Lubiers, om te verderven, gegeven hebben; gelijkse (...) hunne meer als Barbarische woede, en moord-lust, aan allerleye soort en sex van menschen gepleegt, en de dingen, die selfs heilig noemen, geschonden hebben.'¹¹¹ Lodewijk was naast een Koninklijke majesteit die respect verdiend, ook een Goliath die 'schrikkelijk vervolgen der opregte en regtsinnige Christenen' op zijn naam had staan en bovendien ook gewoon een 'sterfelijk, swak en elendig menschen' is.¹¹² De rechtvaardigheid van de oorlog werd ook door de 'gruwelen' van de vijand aan te tonen opnieuw aangetoond. Tegelijk benadrukte het beeld van een sterfelijke Lodewijk ook de mogelijkheid van een toekomstige overwinning.

Sibersma beschreef met veel gevoel voor detail het verloop van de veldslagen, hoe de geallieerde troepen tot een overwinning kwamen en hoe groot de slachtoffers en vluchtelingen onder de vijanden waren. Desondanks wees ook Sibersma erop dat de gemeente zich niet mocht verblijden in de dood van de vijandelijke soldaten, vanwege de goddelijke liefde, 'die ook wy onse vyanden schuldig zijn.'¹¹³ Bovendien zag ook Sibersma persoonlijke bekering als noodzakelijk, zowel voor toekomstige persoonlijke als voor landelijke genade in de oorlog.

3.3 Persoonlijke bekering en goddelijke genade | 'Sonden en ongerechtigheden'

Ondanks alle glorierijke overwinningen die Sibersma zo treffend had weten te omschrijven, kwam ook hij aan het einde van zijn preken telkens terug op de zonden van zijn gemeente en de gehele Republiek. Hij herhaalde hierin het standpunt van de Staten-Generaal: '... [daarom] bevelen de Heeren Staten, te over wegen, dat dese Heerlyke Victorie ons van den Hemel geworden is, niet tegenstaande onse onveerdigheid, en alle des Lands hoog gaande sonden en ongerechtigheden.'¹¹⁴ De Republiek had juist vanwege haar 'goddeloos handelen' de overwinningen niet verdiend, maar geheel en al te danken aan de genade Gods. Door te benadrukken dat God het is die de vijand heeft uitgeleverd, zwakt hij ook zijn eerdere lovende woorden over de legeraanvoerders te velde af. De overwinningen van de geallieerde troepen werden

---

¹¹⁰ Ibid. 55.

¹¹¹ Ibid. 51.

¹¹² Ibid. 61-62.

¹¹³ Ibid. 30.

¹¹⁴ Ibid. 70.

gepresenteerd als hemelse overwinningen, waarbij ‘de Geest des Heeren als een Geest der sterkte over onse Gideons en Simpsons is veerdig geworden.’¹¹⁵

Sibersma riep op tot persoonlijke bekering. De Fransen fungeerden volgens Sibersma – net als d’Outrein – tot die tijd als de ‘geesels’ van de Republiek. Want alleen door oprecht geloof hebben de helden uit het Oude Testament koninkrijken veroverd: ‘so hebben wy dieshalven de oorlogen des Heeren te voeren uit den gelove in de Messias, en hope van Gods Genade’.¹¹⁶ Alleen door onophoudelijk te bidden voor persoonlijke genade, door de zonden te belijden en door altijd de strijd in de naam van God te beginnen, zal in de toekomst een langdurige vrede kunnen worden bewerkstelligd. De hulp ligt bij God alleen:

De Bond-genooten hebben inzegelijx voor af haar nedergeworpen voor den Throon der Genade, en hunne handen uitgebreid tot den Hemel, van waarse in ’t midden van de Franse en Spaanse Bergen, hunne hulpe verwagteden.¹¹⁷

Op dit punt van persoonlijke bekering en goddelijke genade komen de preken van d’Outrein en Sibersma overeen. Het zal voor beide de belangrijkste boodschap zijn die ze, als dominee en geestelijk leider van hun gemeente, overbrengen.

3.4 Conclusie

Sibersma en d’Outrein gaven allebei een iets andere invulling aan de opdracht van de Staten-Generaal. Het zwaartepunt lag bij d’Outrein op het danken van God voor de onverdiende overwinningen en de noodzaak van persoonlijke bekering. Zijn hele preek was daarom gecentreerd en werkte naar die boodschap toe. Bij Sibersma lagen de verhoudingen anders, maar ook voor hem was het feit dat zonder het oprecht belijden van de persoonlijke zonden het niet mogelijk was een blijvende vrede te kunnen stichten, de belangrijkste boodschap om zijn gemeente mee te geven. Hij besteedde echter wel veel meer dan d’Outrein aandacht aan de stand van zaken in de oorlog (en was daarin bijzonder gedetailleerd) en de beschrijvingen van de vijand. Aan de manier van preken, waarbij het telkens aanhield wat de opdracht van de Staten-Generaal was, was ook te zien dat hij, veel meer dan d’Outrein, de biddagsbrief een leidraad liet zijn voor zijn preek. In dit licht is het ook niet vreemd dat Sibersma uiteindelijk een beloning van de Staten-Generaal kreeg voor zijn ‘toewijding’.¹¹⁸

---

¹¹⁵ Ibid. 56.

¹¹⁶ Ibid. 73.

¹¹⁷ Ibid. 54.

¹¹⁸ Zie inleiding.

Conclusie

Dit werkstuk ving aan met de vraag of bid- en dankdagen in de Republiek tijdens de Spaanse Succesieoorlog door de Staten-Generaal werden gebruikt als propagandamiddel om draagvlak te (blijven) creëren voor de oorlog. Door de preken van twee dominees te bestuderen, waarbij de nadruk lag op de preken van Johannes d'Outrein, heb ik geprobeerd daar een antwoord op te vinden door naar verschillende thema's in de preken te kijken.

Het was lastig deze vier thema's in te delen. Zoals is gebleken is er geen sterke scheiding tussen onderwerpen als oorlog en goddelijke genade of vijandsbeeld en persoonlijke bekering. De thema's hadden alles met elkaar te maken. Toch heb ik voor een indeling in deze onderwerpen gekozen omdat het duidelijk maakt dat de preek zowel een legitimerende functie als ook een religieuze, evangeliserende functie had. Dit was ook de vooronderstelling toen ik aan mijn onderzoek begon. Het was echter de vraag in hoeverre het politieke aspect van de biddagsbrieven in de preken terug was te vinden.

Zowel in de preken van d'Outrein als die van Sibersma werd de oorlog gelegitimeerd. Dit gebeurde vooral aan de hand van het beeld van de Republiek als tweede of nieuwe Israël. Zo ontstond het idee van een door God gezegende oorlog. D'Outrein liet het hierbij, Sibersma verwees echter ook nog in directere bewoordingen naar de rechtvaardigheid van de oorlog. De taal van Sibersma was daardoor veel dramatischer en meeslepender dan die van d'Outrein. Diens preken getuigden van meer soberheid en waren meer ingetogen – dat paste ook bij het hoofddoel van al zijn preken: de gemeente aansporen tot persoonlijke bekering.

Deze noodzaak van persoonlijke bekering bleek ook bij Sibersma het uiteindelijke doel. Daarom kunnen we concluderen dat, hoewel de bid- en dankdagen inderdaad ruimte boden aan het legitimeren van de oorlog, dit door beide predikanten anders werd ingevuld, en dat iedere preek de persoonlijke bekering van de gemeenteleden tot voornaamste doel had. De bid- en dankdagpreken waren dus geen pure propaganda, ook al was daarvoor wel de mogelijkheid geweest. Door hun eigen invulling aan de preek konden de dominees het verschil maken en zowel Sibersma als d'Outrein vonden kennelijk de nadruk op het geestelijk leven en de bekering de belangrijkste boodschap. De bid- en dankdagpreken waren dan ook niet, zoals Kist betoogde, een 'politieke zaak'. Ze hadden zeker een meer politiek karakter dan de zondagse preken, maar de religieuze functie van de preek was daaraan niet ondergeschikt.

Er bestond wel een verschil van accent in de preken van d'Outrein en Sibersma, iets waar Haks naar mijn mening in zijn boek *Vaderland en Vrede* weinig tot niet op in gaat. Dit onderscheid is wel belangrijk, aangezien de preken van Sibersma een politieker karakter kre-

gen omdat hij de biddagsbrieven van de Staten-Generaal meer als leidraad gebruikte in zijn dienst dan d'Outrein. Ook de rol van de religieuze thema's is naar mijn mening door Haks wel behandeld, maar minder belangrijk bevonden dan het feit dat ze de oorlog rechtvaardigde. Binnen de grenzen die de overheid had geschetst, kon de dominee volgens Haks zijn eigen, religieuze boodschap verkondigen. Mijns inziens trokken de dominees echter veel meer zelf deze grens. De verschillen tussen de preken van Sibersma en d'Outrein benadrukken dit. Sibersma koos door zijn uitgebreide beschrijvingen van de oorlog zelf voor een ander en meer politiek karakter dan d'Outrein. Die koos er juist voor om minimale aandacht te schenken aan de opdracht van de Staten-Generaal en verder zijn gehele preek te wijden aan de religieuze boodschap die hij het belangrijkste achtte.

Kortom, Sibersma en d'Outrein deelden de mening dat het danken van God, het bidden om zegen en de persoonlijke bekering het hoofddoel was van iedere preek – bid- en dankdagpreken niet uitgezonderd. Juist het verschil in hun preken toont ook aan dat de dominees een grote vrijheid hadden op de bid- en dankdag zelf. De bid- en dankdagpreken waren dus zeker niet louter een propagandamiddel. Sterker nog, de religieuze boodschap bleek ook in deze speciale erediensten de voornaamste boodschap.

Literatuurlijst

- Asselt, W. J. van, *Johannes Coccejus. Portret van een zeventeinde-eews theoloog op oude en nieuwe wegen* (Heerenveen 1997)
- Bisschop, R., *Sions vorst en volk: het tweede Israëlidee als theocratisch concept in de Gereformeerde kerk van de Republiek tussen ca. 1650 en ca. 1750* (Veenendaal 1993)
- Claydon, T., *William III and the Godly Revolution* (Cambridge 1996)
- Groenhuis, G., *De Predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor +/- 1700* (Groningen 1977)
- Haks, D., 'Propaganda from the Pulpit?', in: J.A.F. de Jongste, A.J. Veenendaal jr., *Anthonie Heinsius and the Dutch Republic 1688-1720. Politics, War and Finance* (Den Haag 2002) 89-114
- Haks, D., 'The States General on Religion and War: Manifestos, Policy Documents and Prayer Days in the Dutch Republic, 1672-1713', in: D. Onnekink, *War and religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009)
- Haks, D., *Vaderland en vrede, 1672-1713: publiciteit over de Nederlandse Republiek in oorlog* (Hilversum 2013)
- Israël, J. I., 'De kerken', in: J.I. Israël, *De Republiek, 1477-1806* (Franeker 2001) 1123-1142
- Kist, N. C., *Neêrland's bededagen en biddagsbrieven. Eene bijdrage ter opbouw der geschiedenis van staat en kerk in Nederland, I en II* (Leiden 1848-1849)
- Molhuysen, P.C. en Blok, P. J., 'Johannes d'Outrein', geciteerd van: Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren (versie 2008),
http://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu02_01/molh003nieu02_01_1825.php.
- Noordegraaf, L., 'Of bidden helpt? Bededagen als reactie op rampen in de Republiek', in: F. Egmond, M. Gijswijt-Hofstra (red.), *Of bidden helpt? Tegenslag en cultuur in Europa, circa 1500-2000* (Amsterdam 1997) 29-42
- Onnekink, D., Bruin, R. de, *De Vrede van Utrecht (1713)* (Hilversum 2013)
- Outrein, J. d', *Eben-Haëzer ofte de gedenksteen der hulpe van Jehova* (Amsterdam 1702)
- Outrein, J. d' *Tweedden Eben-Haëzer ofte gedenk-steen der hulp van Jehova* (Amsterdam 1704)
- Outrein, J. d', *Waarschouwing tegen alle Onmatige en Sondige Blydschap* (Amsterdam 1704)
- Outrein, J. d', *De waare oorsaken van de rampspoeden des jaars MDCCVII: Ende het sekerste middel tot een gewenschten vrede* (Amsterdam 1707)

- Outrein, J. d', J. d'Outrein, *De droefheid die naar God is, werkende een onberouwelyke bekeeringe tot zaligheid* (1710)
- Rooden, P. van, 'Dissenters en bededagen. Civil religion ten tijde van de republiek', *BMGN – Low Countries historical review* 107 (1992) nr. 4 (januari) 703-712
- Rooden, P. van, *Religieuze Regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990* (Amsterdam 1996)
- Schama, S., *The Embarrassment of the Riches* (Londen 1991).
- Sibersma, H., H. Sibersma, *De heerlijkheid Gods met een grote glans opgegaan aan den Donauw, overgegaan na Ramellys en Barcelona, voortgegaan tot aan Turin* (Amsterdam 1707), Knuttel nr. 15581.
- Smetius, J., 'Chronijk van de Stad der Batavieren. Beschrijving van Nijmegen tot den jaare 1784', kroniek geciteerd van: [noviomagus.nl](http://www.noviomagus.nl), <http://www.noviomagus.nl/Kroniek/Kroniek/KroniekSmetiusTyp11.htm>.
- Wall, E. van der, 'Profetie en providentie': de coccejanen en de vroege verlichting', in: P. Bange, *Kerk en verlichting: voordrachten gehouden tijdens het Windesheim Symposium te Windesheim op 18 november 1989* (Zwolle 1990) 29-37.